

Arkæologi i Slesvig
Archäologie in Schleswig

19 · 2022

Symposium Christianslyst
17.–18.6.2022

Kolofon / Impressum

Arkæologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig 19 · 2022

Redaktion og udgivelse / Redaktion und Herausgabe

Stefanie Kloöß, Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, stefanie.klooss@alsh.landsh.de

Pernille Kruse, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, pekr@msj.dk

Ingo Lütjens, Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, ingo.luetjens@alsh.landsh.de

Lilian Matthes, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, lima@msj.dk

Mette Nissen, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, meni@msj.dk

Ralf Opitz, Christian-Albrechts-Universität Kiel, r.opitz@ufg.uni-kiel.de

Tobias Schade, Eberhard Karls Universität Tübingen, tobias.schade@uni-tuebingen.de

Trykt med støtte fra / Gedruckt mit Unterstützung von

Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein (ALSH)

Omslag, grafisk design og opsætning / Umschlag, Layout und grafische Gestaltung

Ralf Opitz, Christian-Albrechts-Universität Kiel, r.opitz@ufg.uni-kiel.de

Omslagfoto / Umschlagfoto

Lilian Matthes, MSJ

Tryk / Druck

Wachholtz Verlag GmbH, Kiel/Hamburg, 2023

ISSN 0909-0533 | ISBN 978-87-87584-39-5

Copyright

Ophavsretten til artikler (inklusive ophavsretten til indsendte og accepterede manuskripter), der er publiceret i AIS før d. 1. januar 2023 er ejet af de respektive forfattere. Disse artikler er ikke licenseret med Creative Commons. Artiklerne må downloades, og der må linkes til dem, men de må ikke deles og redistribueres uden tilladelse af forfatterne.

Ophavsretten til artikler publiceret efter den 1. januar 2023 er ejet af de respektive forfattere. Artiklerne er licenseret med Creative-Commons-licensen CC-BY-NC-SA, der giver ret til at kopiere og videredistribuere artiklerne i ethvert medie eller format, samt bruge artiklerne til ikke-kommercielle formål, forudsat at brugerne krediterer forfatterne.

Das Urheberrecht für Artikel (einschließlich des Urheberrechts für eingereichte und angenommene Manuskripte), die vor dem 1. Januar 2023 in AIS veröffentlicht wurden, liegt bei den jeweiligen Autoren. Diese Artikel sind nicht unter Creative Commons lizenziert. Die Artikel dürfen heruntergeladen und verlinkt- aber ohne Genehmigung der Autoren nicht geteilt oder weiterverbreitet werden.

Das Urheberrecht für Artikel, die nach dem 1. Januar 2023 veröffentlicht sind, liegt bei den jeweiligen Autoren. Die Artikel sind unter der Creative-Commons-Lizenz CC-BY-NC-SA lizenziert, die das Recht einräumt, die Artikel in jedem Medium oder Format zu kopieren und weiterzuverbreiten sowie die Artikel für nicht kommerzielle Zwecke zu verwenden, sofern die Nutzer die Autoren benennen und zitieren.

Indhold/Inhalt

<i>Silja Arnfridardottir Christensen og Simone Nørgaard Mehlsen</i> Korn og arkitektur. Overgangen mellem sten- og bronzealderen ved Revsinggård II . . .	19
<i>Christoph Unglaub, Stefanie Klooß und Ruth Blankenfeldt</i> Ein eisenzeitlicher Hofplatz mit erhaltener nutzungszeitlicher Laufoberfläche in einem Dünenal auf der Insel Amrum (Nebel LA 431)	43
<i>Ruth Blankenfeldt, Stefanie Klooß, Hanna Hadler, Bente Sven Majchczack, Dennis Wilken und Dirk Bienen-Scholt</i> Versunkene Landschaften im Nordfriesischen Watt – Das aktuelle RUNGHOLT-Projekt zur Erforschung von Kulturspuren	59
<i>Martin Egelund Poulsen</i> Halvvejgård og Kongeengen – to nyundersøgte lokaliteter med hustomter fra senneolitikum og ældre bronzealder ved Vejen i Sydjylland. Foreløbige betragtninger . . .	75
<i>Stefanie Schaefer-Di Maida</i> Der Fundplatz von Mang de Bargaen – Ein bronzezeitliches Gräberfeld in Schleswig-Holstein.	97
<i>Ingo Lütjens</i> Auswirkungen der »Verursacherarchäologie« auf den Kenntnisstand zu eisenzeitlichen Siedlungen in Schleswig-Holstein	117
<i>Solveig Ketelsen</i> Die Siedlungsstruktur auf Als in der älteren Eisenzeit.	133
<i>Anna Egelund Poulsen og Helene Agerskov Rose</i> Aarupgaard tuegravplads gennem 75 år	155
<i>Almut Fichte</i> Geheimnisvolle Gräben am Nübeler Noor.	167

<i>Ringo Klooß</i> Kurzbericht über die Ausgrabung des kaiser- bis völkerwanderungszeitlichen und wikingerzeitlichen Siedlungsplatzes Hörup LA 28, Kreis Schleswig-Flensburg	185
<i>Tobias Torfing</i> Nye fund af »La Tène«-sværd i Sydvestjylland	193
<i>Daniel Zwick</i> Schiffswracks im schleswig-holsteinischen Wattenmeer: Zum Stand der aktuellen Forschung	207
<i>Jutta Kneisel</i> Illuminiertes Bornhöved – eine außergewöhnliche Hügelkonstruktion der Bronzezeit	223
<i>Anders Hartvig</i> Detektorafsøgning ved Petersborg	241
<i>Eric Müller</i> Eine Siedlungskammer der späten Römischen Kaiser- und Völkerwanderungszeit von Flintbek, Kreis Rendsburg-Eckernförde.	255
<i>Silke Eisenschmidt</i> Højhave – ein reich ausgestattetes Frauengrab der jüngeren Wikingerzeit bei Hadersleben	273
<i>Valerie Palmowski, Tobias Schade und Moritz Mennenga</i> Untersuchungen zum ländlichen Raum der Wikingerzeit. Ein neuer Fundplatz bei Bohnert (Gem. Kosel)	295
<i>Lars Grundvad</i> Fæstedskatten – oprindelsen	313
<i>Christina Berg</i> Udgravningen i Perlegade og Sønderborgs historie i middelalderen	331
<i>Mads Leen Jensen</i> Den sidste urnegrav fra Tombølgård – en jernaldergrav med træskrin og en bronzealder celt.	345
<i>Forfattere/Autor:innen</i>	365
<i>Index årgange/Jahrgänge 1991–2020</i>	369

Udgravningen i Perlegade og Sønderborgs historie i middelalderen

Christina Berg

Abstract

In 2020, two houses burned down on Perlegade 21 in Sønderborg, Denmark. They were soon thereafter demolished. One of the houses was timber build and from the late 16th century, while the other house was from around 1800. In advance of a new construction project on the address Museum Sønderjylland – Arkæologi excavated a 236 m² area at the site in 2021. The excavation resulted in the findings of five older phases of buildings: the oldest phase from the 14th century and the last phase from the 16th century. The oldest building was built with earth fast posts. From around 1400 it changed to a timber-framed construction on a stone foundation wall. The different phases had approximately the same placement, and orientation throughout the period. Moreover, some of the internal organisation in each house could be identified. Perlegade has been the main thoroughfare throughout Sønderborg's history from around 1300 to modern time. The results not only contributed to the knowledge of the oldest house types in Sønderborg, but it also provided evidence that Perlegade and therefore also Sønderborg city extended north all the way to Perlegade 21 in the 14th century. This paper is a preliminary presentation of the results of the excavation.

Fig. 1. Geografisk placering af Perlegade 21, Sønderborg.

Fig. 1. The location of Perlegade 21, Sønderborg.

Indledning

I 2020 blev et af Sønderborgs ældste huse revet ned på Perlegade 21, hvilket gav Museum Sønderjylland – Arkæologi mulighed for at udgrave en 236 m² stor flade midt i byen. Udgravningen er til dags dato den største arkæologiske undersøgelse,

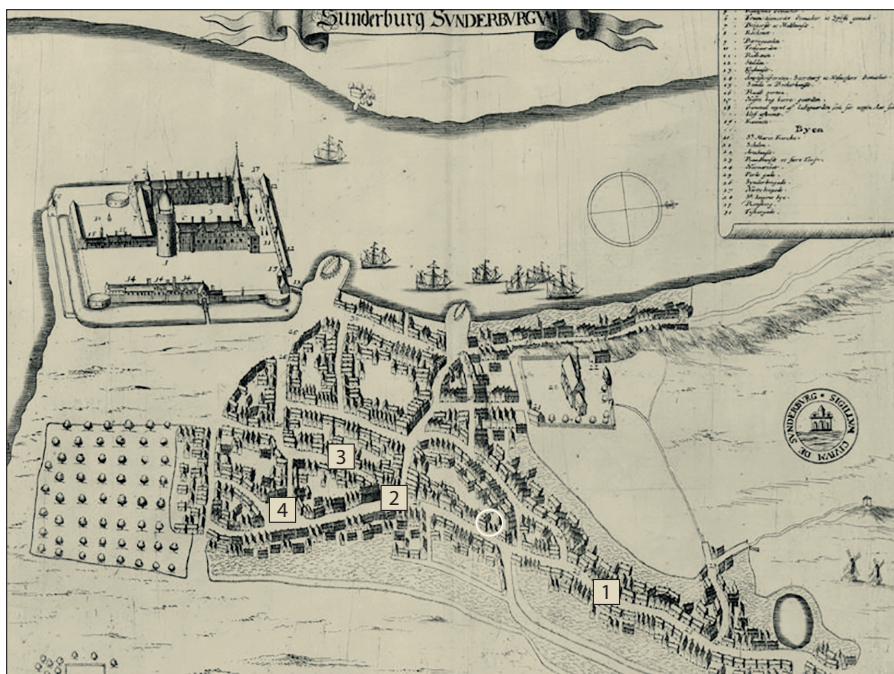

Fig. 2. Sønderborg efter Resens Atlas, 1677. Den formodede placering af Perlegade 21: Hvid cirkel, 1 Perlegade, 2 Rådhusørvet, 3 Store Rådhusgade og 4 Placeringen af det ældste torv – Humletorvet.

Fig. 2. Sønderborg after Resens Atlas, 1677. Possible location of Perlegade 21: White circle, 1 Perlegade, 2 Rådhusørvet, 3 Store Rådhusgade, and 4 Humletorvet (graphics: Ch. Berg).

der er foretaget i byen. Området var på forhånd interessant, da adressen ligger i et af Kulturministeriets anerkendte kulturvarsarealer, som omfatter Sønderborgs middelalderlige bykerne. Udgravningen resulterede i Sønderborgs bedste fund af huse fra middelalderen, hvor den første byggeaktivitet begyndte i 1300-tallet. Udover at give et unikt og sjældent indblik i konstruktionsmåder af et byhus gennem flere hundrede år, hjalp udgravningen også med at kortlægge mere af Sønderborgs tidlige topografi.

Da udgravningsberetningen endnu ikke er færdiggjort, skal denne artikel ses som en foreløbig præsentation af undersøgelsens resultater.

Lokalområdet i middelalderen

Det er begrænset, hvad vi ved om Sønderborgs bys opståen, udseende og udvikling i middelalderen. De skriftlige efterretninger er få og yngre end middelalder, og dertil har der hovedsageligt kun været spredte

og små arkæologiske undersøgelser i byen. Sønderborg by menes at være blevet anlagt sent i 1100-tallet. Den ældste by lå omkring Humletorvet, beliggende på toppen af en høj bakke øst for havnen og borgen Sønderborg. Borgen blev anlagt uden for den stejle kyst på en naturlig holm i årtierne omkring år 1200. I senmiddelalderen vokser byen mod nord langs Perlegade, som bliver hovedindfaldsvejen ind til byen (JENSEN 1994, 16). De topografiske forhold i området gør, at det var den eneste retning byen kunne vokse (SLETTEBO 1978, 32; MADSEN 2005, 26). Langs Perlegade og Store Rådhusgade boede købmænd og håndværkere på større grunde i løbet af senmiddelalderen, særligt i gavlhuse, der var den almindelige måde at konstruere bygårde på (MADSEN 2005, 27, 36–40). Allerede i 1100–1200-tallet udvikledes et gavlhuse i Lübeck med et stort rum, dielen, med et lagerrum i overetagen og udhuse bag på grunden. I Danmark fik denne hustype ofte to rum, der var adskilt af en tværgående skillevæg. Senere blev der tilføjet flere boligrum med mere private funktioner, og dertil opstod også en deling på langs (DRAGSBO 2005, 45). På et Prospekt fra 1677 af Sønderborg slot og by er det også tydeligt, at gavlhuse har været den mest udbredte hustype sidst i 1600-tallets Sønderborg (Fig. 2). Ikke mange gamle gavlhuse er dog bevaret i det nuværende gadebillede. Dette skyldes flere ting, bl.a. ombygninger i 1700- og 1800-tallet samt krigshandlingerne i 1864 med prøjsernes bombardement af byen (SLETTEBO 1967, 1104). Særligt blev den helt sydlige del af Perlegade ramt, dog ikke Perlegade 21.

Forundersøgelsen

Den 3. februar 2020 nedbrændte størstedelen af ejendommen på Perlegade 21, og hvad der var tilbage, blev beskadiget

Fig. 3. Huset på Perlegade 21 fra sidst i 1500-tallet fremstod som et toetagers bindingsværkshus fra gårdsiden, mens det mod gaden havde en klassicistisk facade fra ca. år 1800.

Fig. 3. The house on Perlegade 21 from the late 16th century had a timber build backside, while the front had a classicistic façade from around 1800 (photo: H. Matthiessen, 1920, Nationalmuseet/Museet på Sønderborg Slot).

af røgen. Vedrørende brandtomten var der tale om et forhus fra omkring år 1800 samt et bindingsværkshus fra sidst i 1500-tallet (Fig. 3). Bygningerne kunne ikke reddes, og før Museum Sønderjylland – Arkæologi blev involveret, var bygningerne revet ned og fundamenterne fjernet. Forud for forundersøgelsen, der blev udført i efteråret 2020, var pladsen ryddet for de resterende løse brokker efter nedrivningen. Forundersøgelsen blev foretaget med en minigraver, der gravede to søgehuller (Fig. 4). Under de nedrevne bygninger fremkom gulvlag, ildsteder og fundamentsrester. Disse stammede fra ældre bygninger på grunden, der ud fra genstandsmaterialet kunne dateres til senmiddelalderen og renæssancen.

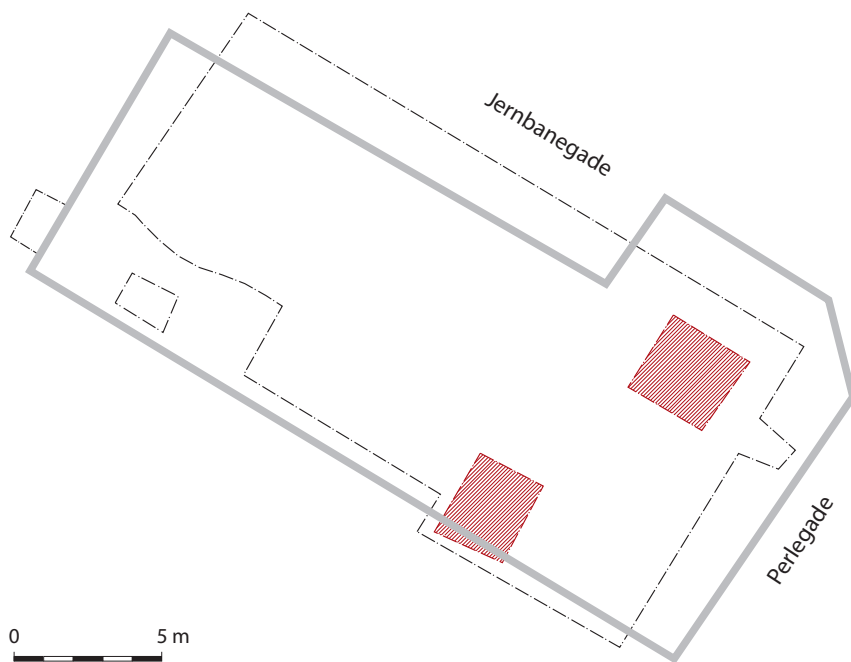

Fig. 4. Omridset efter de nedrevne bygninger er indtegnet på et ældre georefereret matrikelkort med gråt, søgehullerne med rød skravering og udgravningsfeltet med sort stiplede linje. Fig. 4. Outline of the demolished houses in grey, the trial trenches in red and the excavation trenches in black (graphics: Ch. Berg).

Udgravningen

Den arkæologiske udgravning foregik fra februar til april i 2021 (Fig. 4). Ved undersøgelsens opstart blev det øverste nedbrydningslag maskinelt afgravet. Forstyrrelser blev afgravet, enten ved håndkraft eller ved brug af en minigraver. Al kulturjord, der var bevaret in situ, blev gravet med skovl og graveske. Metodisk blev alle lag udgravet efter single context registrering. Der blev anvendt metaldektektorer, hvor det var muligt. Hertil blev der udtaget sække med jord til soldning fra udvalgte planerings- og smudslag. Fra

stolpehuller blev der udtaget jordprøver med henblik på ^{14}C -dateringer. Dyreknogeter blev sendt til zooarkæologisk analyse ved Moesgård Museum.

De undersøgte bygningsfaser var ikke bevaret i deres fulde udstrækning. Ej heller kunne de udgraves fuldstændig. Dette skyldtes til dels både udgravningsfeltets størrelse samt yngre og moderne nedgravninger. Dertil var der fastsatte bundkoter til bygherres nye ejendom, som vi ikke måtte grave under. Trods det kan flere aspekter såsom konstruktionsmåder, dimensioner og planløsning estimeres for flere af husfaserne.

Byggefaser

I det følgende vil resultaterne præsenteres begyndende med den ældste fase for aktiviteterne på lokaliteten.

Fase 1: 1300-tallet

I den ældste bebyggelsesfase blev der registreret stolpehuller, et tyndt gråt gulvlag bestående af let leret sand samt en brønd. (Fig. 5). Det vides ikke, om stolpehullerne er fra samme bygning, om de hører til flere bygninger, eller om de har indgået i en form for overbygning af brønden. Sikkert er det dog, at den første konstruktion på stedet var konstrueret af nedgravede stolper. Gulvlag indikerer, at bygningen har været anvendt til beboelse. Udbredelsen af de bevarede gulvlag har haft nogenlunde samme placering og orientering som ses i de efterfølgende faser. Gulvene fortsætter dog en anelse længere mod vest i denne fase.

Keramikmaterialet var domineret af hjemligt produceret gråvare, men der optræder også importerede skår i form af grafitvare og tysk stentøj. Det dateres til 1300-tallet, hvilket bekræftes af tre ¹⁴C-dateringer foretaget på materiale fra stolpehullerne A236, A234 og A253, som også daterer konstruktionen til 1300-tallet (hhv. Poz-150332, Poz-150334 og Poz-149544).

Fase 2: 1400-tallet

I denne bygningsfase var der bevaret sporadiske lergulvlag, et ildsted A244, ovnene A210, A227 og A241 samt mulige fundamentsten (Fig. 5). Ovnen A210 havde en indfyring fra øst, og lige nordfor fandtes spor efter dets ovnkappe. Dimensionerne

på bygningen kunne dermed ikke fastslås. Kampestenen øst for ovnene samt fire knytnævestore sten vest for ovnene kan have fungeret som fundering til hver deres nord-syd skillevæg. De lå næsten under de tværgående skillevægge, der blev registreret i de efterfølgende faser. Udstrækningen af de sporadiske lergulvsrester, som stødte op til de formodede skillevægge, underbygger denne tolkning. Herved har fasen bestået af minimum tre rum, hvor ildsted- og ovnarrangementerne var placeret i det midterste og det bagerste. Om klyngen af kampesten mod vest også har fungeret som et fundament til en skillevæg, er usikkert. Blandt keramikken dominerer skår fra hårdt gråbrændte kuglepotter. Det viser hen imod en datering til 1400-tallet.

Fase 3: 1400-tallet

Fase 3, der også dateres til 1400-tallet, var en øst-vest orienteret bygning (Fig. 6). Den var opført på enkeltliggende syldsten, hvor kun en del af sydvæggen var bevaret. Disse syldsten er anbragt med en afstand på omkring tre meter, hvilket må svare til bygningens fagbredde, hvorpå stolper eller fodtømmer har hvilet. Huset har mindst været 5,5 × 13 m stort, men kan have været meget større. Ingen jordgravede dele blev observeret, og man må forstille sig, at konstruktionen har fremstået som et fuldt udviklet bindingsværkshus.

Bygningen har været opdelt i tre rum. Størrelsen på de to yderste rum er usikkert, men det midterste rum havde en bredde på ca. fire m. Det østligste rum havde et lergulv og ildstedet A251. Vest for ildstedet sås en mulig tværgående skillevæg (Fig. 6, A), der har været funderet på flere syldsten. At der her har stået en skillevæg, underbygges af en registreret tværgående skillevæg med

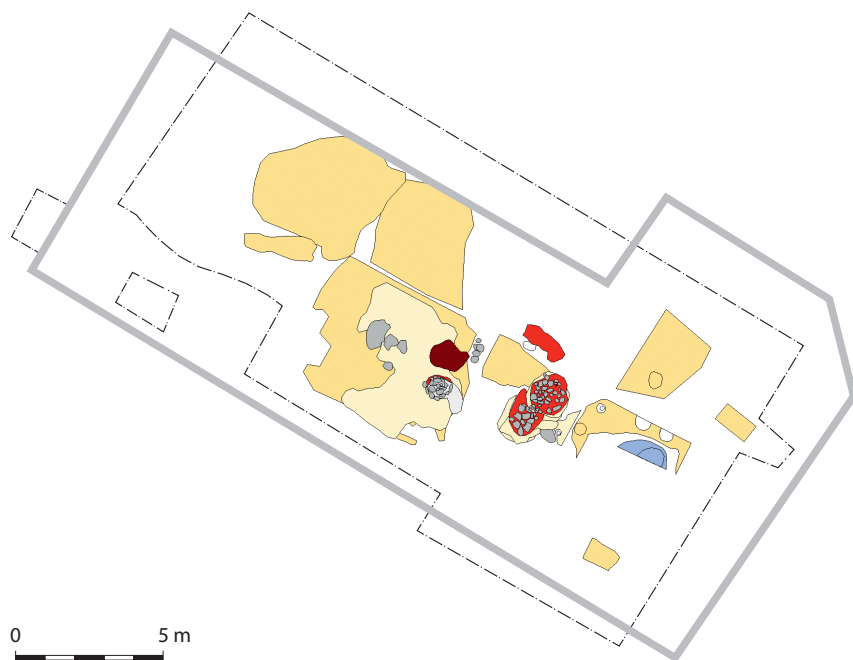

Fig. 5. Plan over Fase 1 (stolpehuller er hvide, gulve er gulbrune, brønden er blå) og Fase 2 (sten er grå, gulve er beige, ovne/ildsteder er røde, samt ovnkappe er brun). Omridset af de nedrevne bygninger er med gråt. Dertil et profilfoto af to stolpehuller.

Fig. 5. Plan of the first (the postholes are white, the clay floors are yellow brown, the well is blue) and second building phase (the stones are gray, the clay floors are beige, the ovens/fireplaces are red, the top of the oven is brown). The outline of the demolished houses is in gray. Furthermore, a profile photo showing two postholes (graphics and photo: Ch. Berg).

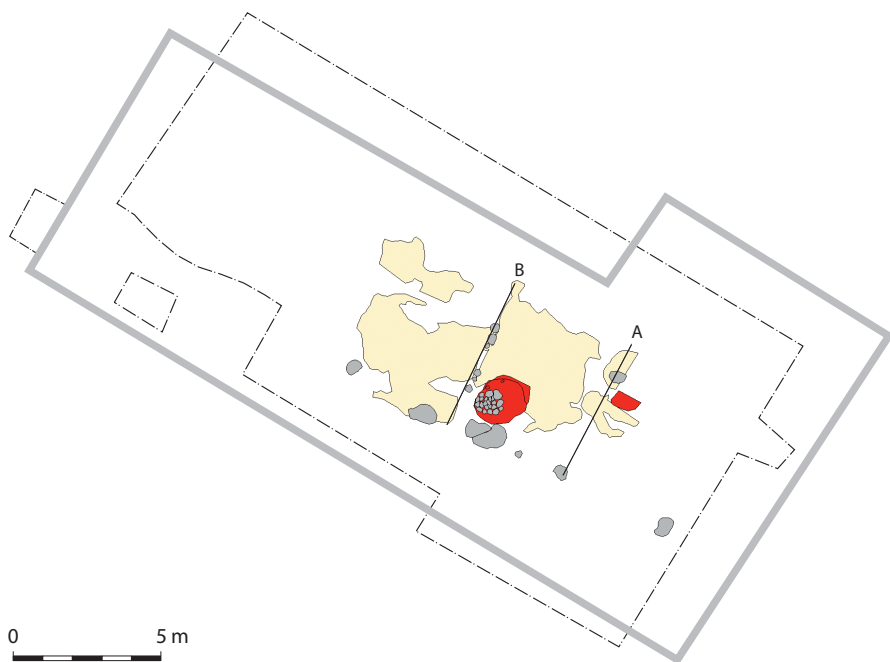

Fig. 6. Plan over Fase 3. Mulige skillevægge er markeret med sorte streger, lergulve er beige, ovn/ildsted er rødt, sten er grå. Omridset af de nedrevne bygninger er med gråt.

Fig. 6. Plan of the third building phase. The possible inner walls are marked with a black line, the clay floors are beige, the ovens/fireplaces are red, the stones are gray. The outline of the demolished houses is in gray (graphics: Ch. Berg).

samme placering i Fase 4. I det midterste rum lå et lergulv samt en ovn A205, som var placeret op ad sydvæggen. Ovnene havde både spor efter indfyring mod nord og efter støjlerne, der har båret ovnens kappe. Skillevæggen (Fig. 6, B) vest for ovnen har været funderet på en nord-syd række af knytnævestore sten. Den smalle afstand på ca. 70 cm mellem stenene tyder på, at der er tale om en skillevæg med en dør. I det vestligste rum sås bevarede rester af flere lergulve. Det midterste rum udgjorde en beboelsesdel, medens det bagerste og forreste rum havde en mere ukendt funktion.

Fase 4: sidste halvdel af 1400-tallet til første halvdel af 1500-tallet

Denne bygning var opført på syldstensrækker, hvor det meste af nordvæggen og en del af sydvæggen var bevaret (Fig. 7). Vestgavlen var opført på syldsten. Husets østgavl blev ikke fundet. Længden på huset kan derfor ikke sikkert fastslås, men minimumslængden har været omkring 15,5 m og bredden ca. 10 m. Bygningen havde sin gavlside mod øst til Perlegade og var derfor et gavlhus. Det var bygningen formodentlig også i Fase 3, men der var bygningens

Fig. 7. Plan over Fase 4. Mulige skillevægge er markeret med sorte streger, lergulve er beige, ildsted er rødt, sten er grå. Omridset af de nedrevne bygninger er med gråt.

Fig. 7. Plan of the fourth building phase. The possible inner walls are marked with a black line, the clay floors are beige, the fireplace is red, and the stones are gray. The outline of the demolished houses is in gray (graphics: Ch. Berg).

dimensioner mere usikre. Det brede gavlhus har krævet lange tværbjælker, som har kunnet svække konstruktionen. Langs husets midterakse, blev der erkendt flere store syldsten. De har nok fungeret som fundament til husets skillevægge, som samtidig har hjulpet med at bære husets tværbjælker.

Huset har haft mindst fem rum, som blev erkendt ud fra forskellige gulvmaterialer og skillevægge. Det østligste rum ud mod Perlegade havde et velbevaret pikstensgulv. Dets afgrænsning blev ikke fundet, da det fortsatte under den østlige feltgrænse, men det har haft en bredde på mindst 2,5 m. Vest

for pikstensgulvet sås et ca. 3,5 m bredt rum med lergulve i flere faser. I det rum sås et skålformet anlæg bestående af hele og halve munke- og teglsten, som kan have fungeret som fundament til fritstående stolper. Skillevæggen, B, har været funderet på enkeltliggende syldsten med en afstand på ca. 1,5–2 m. Et mellemrum på under en m mellem to syldsten peger på, at der her måske har været en dør. Det efterfølgende rum var næsten fire m bredt. Det bestod af lergulve, hvoraf nogle stod op til bygningens vestligste nord-syd skillevæg (Fig. 7, C), der stod på en række enkeltliggende syldsten.

Den sydlige del af skillevæggen var meget forstyrret. En øst-vest skillevæg, der var funderet på en mindre række knyttnævestore sten, delte det vestligste rum op i to rum (Fig. 7, D). Begge rum har haft en bredde på over 4,5 m. Døren til det sydvestligste rum havde samme placering som i Fase 3. I det nordligste rum lå ildstedet A60.

Indretningen og de forskellige gulvtyper peger på, at rummene har været funktionsbestemte, med de sekundære rum som stue og køkken placeret i den bagerste del af bygningen, mens et repræsentativt rum med pikstensgulvet, forstuen, lå ud mod gaden. I forstuen har de udadvendte aktiviteter såsom håndværk eller handel foregået, hvilket også ses i Ribe og Aalborg (ENQVIST 1986, 47–51; KLINGE 2013; JENSEN/KLINGE 2016, 210). Fund af klædeplomber fra byen Wismar i Tyskland fra 1440/60–1525/30 lige op til forstuen peger også på en mulig handelsaktivitet i det gældende rum. Herved ses et eksempel på den nære sammenhæng mellem arbejdsplads og bolig, hvor der på traditionel vis var butik mod gaden og beboelse bagved (DRAGSBO 2005).

Fund af skår fra vinduesglas, munkesten og tagsten af munke-typen, antyder, at bindingsværkshuset har haft blyindfattede ruder og murede tavl samt været teglhængt, da det gik ud af funktion. Bortset fra tagsten fremkom de andre fundgrupper også i første del af Fase 5. Flere 1500-tals teglsten fra Tyskland med Lübeckermærker i form et »H« omkredset af et hjerte fremkom, hvilke bl. a. også er set i Skagen og på Bornholm (PETRESCH-CHRISTENSEN 1938, 235; JØRGENSEN 2017, 25). En samlet vurdering af genstandsmaterialet, især keramikken bestående af lidt yngre rødgoods og gråvare samt metalfund, tyder på, at fasen skal dateres til sidste halvdel af 1400-tallet og første halvdel af 1500-tallet.

Fase 5: Første halvdel af 1500-tallet til starten af 1800-tallet

Lige efter huset i denne fase blev bygget, brændte det ned. Fundamentet forblev, men gulvet blev repareret med et nyt lergulv (Fig. 8). Nord- og sydvæggen var igen konstrueret af syldstensrækker. Sydvæggen blev rykket omtrent én m længere mod nord, og bredden på huset var dermed omkring ni m. Husets længde er stadig vanskelig at fastslå. Østgavlen var forstyrret af flere yngre nedgravninger, og så kan det ikke udelukkes, at den vestligste nord-syd syldstensrække har været fundament til en skillevæg og altså ikke til vestgavlen. Husets nordvæg synes nemlig at fortsætte omkring to meter længere mod vest. Husets længde har minimum været 16 m.

Spor efter skillevægge viser, at bygningen har været delt op i flere rum. En mulig skillevæg (Fig. 8, A) har været funderet på flere syldsten, der er placeret midt i huset mod øst. De ligger i hvert fald på linje med en nord-syd skillevæg, der blev observeret i den foregående fase. Andre funderingssten blev ikke observeret. Bredden på det østligste rum er, pga. de tidligere omtalte forstyrrelser, ikke til at udrede. Som i Fase 4 har det østligste rum dog nok fungeret som en forstue. En langsgående skillevæg (Fig. 8, C), der var funderet på en syldstensrække, inddelte husets midterste rum i minimum to ca. fire m brede rum. De midterste rum har nok været private og anvendt til beboelse. Længere mod vest sås spor efter en mulig nord-syd skillevæg, som flere lergulve gik op til (Fig. 8, B). Udover tre syldsten placeret tæt på sydvæggen var der ingen bevarede fundamentsspor til skillevæggen. Det er usikkert, om den vestligste øst-vest skillevæg i huset, der blev observeret i Fase 4, også fandtes i denne fase. Området var brudt op i forbindelse med en moderne rørnedlægning, hvilket vanskeliggjorde

Fig. 8. Plan over Fase 5. Mulige skillevægge er markeret med sorte streger, lergulve er beige, ovnen er rød, lys rød er varmepåvirket lergulve, sten er grå. Omridset af de nedrevne bygninger er med gråt.

Fig. 8. Plan of the fifth building phase. The possible inner walls are marked with a black line, the clay floors are beige, the oven is red, clay floors affected by a fire are light red, and the stones are gray. The outline of the demolished houses is in gray (graphics: Ch. Berg).

sådanne observationer. Indgangen til det sydvestligste rum i form af en registreret formuleret fodrem indikerer dog, at rummet har haft samme planløsning som i den foregående fase. I samme rum lå udgravningens yngste ovn A57. Placeringen op til den mulige langsgående skillevæg (Fig. 8, D) tyder på, at den har været en bilæggerovn. Igen er køkkenregionen placeret bagerst i huset. I rummets midte lå et aflangt fundament bestående af knytnevestore sten lagt i ler, formodentlig til ovnen. Det nordvestligste rum har nok også været et beboelsesrum.

Især keramikken, der hovedsageligt består af yngre rødgods samt lidt gråvare, daterer Fase 5 til 1500-tallet. I yngre nedgravninger over fasen bestod fundmaterialet bl. a. af hornmalet keramik, hvilket sandsynliggør en slutdatering til 1575 for huset (LINA 2006, 96). Det skal dog pointeres, at det ikke er optimalt at datere på baggrund af fraværet af bestemte typer keramik og bygningskeramik.

Da huset går ud af funktion, opførtes et nyt bindingsværkshus, hvis rester nedbrændte i 2020. Det lykkedes ikke at undersøge de

to huse arkæologisk, da bygningerne var revet ned og fjernet, før forundersøgelsen gik i gang. Bindingsværkshuset var før branden i 2020 to stokværk højt, 9,5 m bredt og syv fag langt, svarende til 17 m. Der er ingen skriftlige kilder vedrørende opførelstidspunktet for huset, men ud fra bygningsdetaljer såsom stolpeskæl og kølbuede knægte dateres den til sidst i 1500-tallet, måske omkring år 1600 (DRAGSBO 2005, 44). Omkring år 1800 opførtes et grundmurede klassicistisk forhus på matriklen med front ud mod Perlegade (SLETTEBO 1969, 1108). Oplysninger om grundens huse er sparsomme i brandtaksationerne. I den ældste brandtaksation fra 1803 står bindingsværkshuset, der måler 26,5 × 11 m, bag det fornyeligt opførte forhus, som fungerede som beboelseshus. I 1920'erne blev forhusets nordligste fag skåret af, da Jernbanegade brydes gennem Perlegade.

Kælderen

Der blev påtruffet en kælder med kampestensvægge og et pikstengulv længst væk fra Perlegade (Fig. 9). Den skal formodentlig dateres til 1500-tallet og blev opgivet omkring 1700-tallet.

Dimensionerne af kælderen kan ikke fastsættes præcist, da syd- og vestvæggen fortsatte under feltgrænsen, men de indre mål var minimum 1,2 × 6,1 m. Området ved og nær kælderen var meget ødelagt af yngre og recente nedgravninger. Kælderen kan have tilhørt huset fra Fase 5. Den har dermed været under den bagerste sydvestligste del af huset. Er det tilfældet har husets længde været minimum 22 m. Kælderen kan også have stået bag hovedhuset under et baghus, hvilket bl. a. ses i middelalderens Tyskland (DRAGSBO 2005, 46). Det kan dog ikke udelukkes, at kælderen

Fig. 9. Kælderen, set fra øst. 1500-tallet.

Fig. 9. The cellar, seen from east. 16th Century (photo: Ch. Berg).

blev bygget under bindingsværksgavlhuset fra omkring 1600. I 2015 blev en renæssancekælder udgravet på Lille Rådhusgade 29–31 i Sønderborg (WITTE 2015). Den var placeret væk fra gaden under en nedrevet bygning fra 1672. I senere gavlhuse i det sønderjyske område lå flere kældre under salen, der også var placeret i husets bagerste del. Nogle kældre blev dog bygget ud mod gaden. I Aalborg lå flere 1400-tals kældre væk fra gaden, mens kældre til huse fra 1500- og 1600-tallet blev flyttet ud til gaden (KLINGE 2013; JENSEN/KLINGE 2016, 209).

Genstandsmaterialet

Det følgende skal blot ses som en overordnet gennemgang af genstandsmaterialet. Metalfund, dyreknogler, glas og

bygningskeramik udgjorde store fundgrupper. Keramikken var dog langt det største genstandsmateriale. I faserne fra 1300- tallet til 1400-tallet fremkom hjemlige skår fra hårdt gråbrændte kuglepotter og kander. Der er også skår af ældre blyglaseret keramik og yngre rød-gods. Den importerede keramik udgøres af skår af stentøjskander fra Siegburg ved Rhinen syd for Köln samt af grafitvare, der nok er fremstillet på den sydlige østersøkyst. Førstnævnte skal ud fra typen dateres til 1300-tallet, og sidstnævnte til årene omkring 1400-tallet (KRISTIANSEN 2005, 368; LINAA 2006, 108). I de yngre perioder omkring 1450 til slutningen af 1500-tallet består keramikmaterialet hovedsageligt af gråbrændte potteskår af den almindelige anonyme senmiddelalderlige type samt af hjemlige skår fra yngre rød-gods i form af skåle, fade og stjertpotter. Hornbemalet keramik, der i dansk sammenhæng først optræder fra sidste fjerdedel af 1500-tallet, fremkom kun i de yngste nedgravninger. Det samme gælder andre keramiktyper såsom jyddepotte-skår, fajance og Westerwald stentøj.

Intet træ eller læder blev fundet.

Udviklingen af Perlegade og det middelalderlige Sønderborg

Som nævnt i indledningen var fundet af ældre husfaser på planområdet ikke overraskende, da grunden ligger inden for den middelalderlige bykerne. Spørgsmålet var dog, hvornår man først begyndte at bygge på stedet. Svaret på dette ville også give et fingerpeg om udstrækningen af Perlegade og dermed udviklingen af det middelalderlige Sønderborg. Perlegades ældste forløb menes at strække sig fra

Rådhusstorvet og nordpå indtil Jernbanegade, men i det moderne bybillede rækker gaden sig så langt som til sammenløbet med Løngade. Ved at betragte den tidligste plan over Sønderborg, nemlig Johannes Mejers i Danckwerths fra 1649, har Perlegade næsten sin nuværende udstrækning allerede i midten af 1600-tallet. Arkæologiske undersøgelser i gaden har vist, at den sydligste del af Perlegade inddrages i byen i løbet af 1300-tallet. Gadelag fra 1300-tallet er også fundet ud for Perlegade 11 og 13, der ligger omtrent 45 m syd for Perlegade 21 (KRISTENSEN 1999; NIELSEN 1993). Sammenlagt med resultaterne fra 2021-udgravningen, synes hele Perlegades udstrækning fra Rådhusstovet til Jernbanegade dermed at være anlagt i løbet af 1300-tallet. Under besigtigelsen af en kloaknedgravning på hjørnet af Jernbanegade og Skt. Jørgensgade i 1993 (NIELSEN 1993) blev der ikke observeret kulturlag. Der fandtes kun ren undergrundsler. Det blev dengang konkluderet, at de middelalderlige kulturlag stoppede ved Perlegades udmunding i Jernbanegade. At der ikke er fundet middelalderlige kulturlag i gaden omkring Jernbanegade kan dog skyldes, at det ligger lidt væk fra Perlegades forløb samtidig med, at terrænet i gadeforløbet stiger meget mod nord. Udgravningen på Perlegade 21 har dog vist, at der kan være bevaret gamle kulturlag under de endnu stående bygninger langs den gamle hovedgade. Ejendomme på Perlegade 51 og 61 dateres til slutningen af 1500-tallet, hvilket også var tilfældet for det nedbrændte bindingsværkshus på Perlegade 21. Det kan ikke udelukkes, at Perlegades middelalderlige forløb strækker sig op til disse ejendomme og dermed længere mod nord. Det kan fremtidige arkæologiske undersøgelser måske svare på.

Afslutning

Bindingsværkshuset, der blev revet ned i 2020, blev opført omkring år 1600 og har været en fortsættelse af en lang bebyggelsesstruktur på grunden. Siden 1300-tallet har der i hvert fald været bygget på stedet. Generelt havde husene på lokaliteten gennem perioden den omtrent samme placering og orientering. En vis kontinuitet kunne også spores i bygningernes planløsning, hvor særligt flere skillevægge kunne følges gennem flere faser. Konstruktionen af bygningerne har udviklet sig fra jordgravede stolper i 1300-tallet til opførsel på en sokkel af enkeltliggende syldsten i 1400-tallet. Efterfølgende opførtes husene på syldstensrækker og enkeltliggende syldsten. Det er sandsynligt, at bygningerne fra 1400-tallet både har været opført i fuldt udviklet bindingsværk og som gavlhuse. Grundens store huse på Perlegade 21 har foruden beboelse sandsynligvis rummet en handelsaktivitet. De mennesker,

der har levet og boet i husene på grunden, har sikkert været købmænd og har tilhørt byens bedrestillede del. Dette formodes på baggrund af den store matrikel, huse-nes anselige dimensioner samt grundens beliggenhed langs byens måske vigtigste gade i senmiddelalderen. Fundmaterialet rummer dog langt flest genstande, der må betegnes som almindelige hverdagsting. Om andre ejendomme langs Perlegade i løbet af middelalderen har set ligedan ud, er usikkert. Hovedparten af de arkæologiske undersøgelser i Sønderborgs middelalderlige bykerne er foretaget ude i gadeforløbet, og færre inde på de store middelaldermatrikler. De fornuftige bevaringsforhold ved Perlegade 21 indikerer dog, at tilsvarende bevaringsforhold kan være under andre gamle ejendomme i byen. Resultaterne ved udgravningen 2021 viste desuden, at Perlegades forløb i 1300-årene i hvert fald gik op til Perlegade 21, og grunden lå dermed indenfor Sønderborgs bygrænse i byens ældste tid.

Litteratur

- Dragsbo 2005: P. Dragsbo, Byplan og bebyggelse. I: I. Adriansen/P. Dragsbo (red.), Sønderborg i 750 år – tværsnit og perspektiver (Sønderborg 2005) 43–86.
- Engqvist 1986: H. H. Engqvist, Jyske gavlhuse. I: S. M. Søndergaard (red.), Grønnegade 12 i Ribe – Et gavlhus fra 1500-årene og dets historie (Ribe 1986) 37–56.
- Jensen/Klinge 2016: C. V. Jensen/C. G. Klinge, Algade 9 i Aalborg – Husenes udvikling fra vikingetid til nutid. *Kuml* 2016, 195–253.
- Jensen 1994: J. E. Jensen, Danmarks middelalderlige Byplaner. Syd- og Sønderjylland (Odense 1994).
- Jørgensen 2017: A. S. Jørgensen, Nøglen til den lübske tegl. *Herolden* 21/1, 2017, 23–26.
- Klinge 2013: C. G. Klinge, Træhuse fra Aalborg 1050–1600 Planløsninger og indretninger. *Kuml* 2013, 107–143.
- Kristensen 1999: T. R. Kristensen, *Journal* nr. 3643, Beretning. Sønderborg sogn, sb. 79 (Haderslev 1999).
- Kristiansen 2005: M. S. Kristiansen (red.), Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år *Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter* 54 (Højbjerg 2005).
- Linnaa 2006: J. Linnaa, Keramik, kultur og kontakter: Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350–1650 (Højbjerg 2006).
- Madsen 2005: L. Madsen, Sønderborg i middelalderen. I: I. Adriansen/P. Dragsbo (red.), Sønderborg i 750 år – tværsnit og perspektiver (Sønderborg 2005) 11–42.
- Nielsen 1993: C. B. Nielsen, *Journal* nr. 2906, Beretning. Sønderborg sogn, sb. 76 (Haderslev 1993).
- Petresch-Christensen 1938: C. Petresch-Christensen, Lidt om gamle teglstensmærker navnlig de på Skagen fundne, *Jydske Samlinger* 5, IV, 1 (Århus 1938) 230–235.
- Slettebo 1967: J. Slettebo, Gamle huse. *Trap Danmark*, Bind 26, Åbenrå og Sønderborg amt (1967) 1104–1109.
- Slettebo 1978: J. Slettebo, Om det ældste Sønderborg. *Nordslesvigske museer* 5, 1978, 31–41.
- Witte 2015: F. Witte, HAM 5512 Lille Rådhusgade 29–31, Beretning. Sønderborg sogn, sb. 131 (Haderslev 2015).